

İSMAİL BEY GASPIRALI VE TÜRK BİRLİĞİ İDEALİ

*Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU**

ÖZET

Bu makale, İsmail Gaspıralı'nın hayatı ve onun Türk Birliği idealini araştırmak üzere yazılmıştır. Kırım Bahçesaray'da 1851 yılında doğan ve "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" fikrini savunan İsmail Gaspıralı, hayatı boyunca Rusya'da yaşayan Türkler arasında kültürel bir birlik kurmak için mücadele etmiştir. Bu mücadelesi sırasında başta "Tercüman" olmak üzere çıkarmış olduğu gazeteler, fikrin yayılmasında son derece etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçülük, Cedidizm, Tercüman Gazetesi, Rusya Türkleri

ISMAIL GASPIRALI AND HIS TURKISH UNITY IDEAS

ABSTRACT

This article to be written about İsmail Gaspıralı's lifes and his Turkish unity ideas. He was born in Kırım, Bahçesaray in 1851th years and he was defended "To be Unity; Languages, Ideas and Woks". He was struggled all his life for founded the cultural unity in the Russian's Turks. During his struggle mot of all "Tarjuman" newspaper and their publication has been effectual.

Key Words: Panturkizm, Djadidizm, Tardjuman's Newspaper, Russian's Turcs

Giriş:

19. yüzyılda Türk ulusunun Osmanlı hanedanından ve imparatorluktan ayrı bir millet olarak değerlendirilmesi fikrinin ortaya çıkmasında batının etkisi büyük olmuştur. Bu yüzyılda Avrupa'da Türklere dair bazı hareketlerin belirdiği

* Öğr. Gör. Ahmet Yesevi Üniversitesi – Türkistan.

görülmektedir. Bunlardan birincisi “Turquerie” Türk hayranlığıdır. Türkiye’de üretilen sanat eserleri, Avrupalı sanat severlerin dikkatini çekmiştir. Bunlar, Türk eserlerini toplayarak evlerinde bir Türk salonu, Türk odası şeklinde teşhir ederlerdi. Diğer taraftan, Avrupalı ressamların Türklerle ilgili tabloları, şairlerin, filozofların Türk ahlakını ortaya koymak için yazdıkları kitaplar, Lamartine, Pierre Loti, Claude Ferrere’in Türkler hakkındaki dostane yazıları adeta Türk milli gururunu okşuyordu¹.

Batılı Türkoloji eserlerinden özellikle iki tanesinin Türk aydınları üzerinde etkisi olmuştur. Bunlardan birisi olan Arthur Lumley Davids’in yazdığı “*A Grammer of the Turkish Language*” (Türk Dili Grameri, Londra-1832) adlı eser Türkçenin yayınlanan ilk sistematik grameridir. Bu eserin gramer bölümleri, Fuat ve Cevdet Paşaların *Kavaid-i Osmaniye* adlı eserlerine ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca Ali Suavi’nin Paris’te çıkardığı *Ulum* gazetesinin ilk sayısında yayınlanan “*Türk*” adlı makalesine Davids’in eserinin giriş kısmı temel olmuştur². Diğeri de Leon Cahun idi. Leon Cahun, 1896 yılında Paris’te yayınladığı “*Introductional Histoire de L’Asie*” (Asya Tarihine Giriş) adlı kitabıyla Avrupa’ya medeniyeti getiren ırkın Turan ırkı olduğu teorisini ortaya koymuştur.

Bazı Avrupalılar Türklerin faziletlerini, kültürlerinin yüceliğini övmekte, Türklere karşı yöneltilen suçlamalara karşı koymaktaydı. Bu çeşit gözlemler ve Türkiye’yi ziyaret eden Avrupalıların yazdıkları birçok önemli seyahat ve hatıra Türk okuyucularının milli gururunu okşamaktaydı. Buna benzer başka bir ilham kaynağı da 19. yüzyılda Avrupa’da Asyalılara ve Asya kültürüne karşı artan ilgi sonucu ortaya çıkan buluşlar olmuştur. Daha önceleri 18. yüzyılın ortalarında Fransız Joseph de Guignes’in *Histoire Generale des Huns, des Turces, des Mongoles, et Autres Tartares Occidentaux* (Hunlar, Türkler, Moğollar ve diğer Batı Tatarlarının Umumi Tarihi) adlı kitabının yayınlanmasından sonra, Türkler ve Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinden önce Asya tarihinde oynadıkları rol, gün ışığına çıkarılmıştı³. Mustafa Celaleddin Paşa 1869 yılında İstanbul’da yayınlanan *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Yeni Türkler) adlı kitabında kendisinden önce Davids’in de yaptığı gibi Türklerin medeniyete olan

¹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990, s. 5-6.

² Yusuf Sarıncay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Türk Ocakları**, İstanbul, 2004, s. 53.

³ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, (Çeviren Şevket Serdar Türet, Rekin Erdem, Fahri Erdem), Kervan yayınları, İstanbul, 1979, s. 12.

hizmetlerinden bahsetmiş, ayrıca ırk bakımında asılları üzerinde de bir hayli durmuştur. Türklerin ve Hunların veya Moğolların ırk olarak akraba oldukları fikrinin yanlış olduğunu ispata çalışmıştır. Macar alimi Arminius Vambéry, Celaleddin Paşa'nın aksine Türkler ve Moğollar arasındaki ırk ve dil bağlarına işaret etmiş, Macar alimleri tarafından geliştirilen teorilere dayanarak Türkler, Çinliler, Macarlar, Estonyalılar ve diğer toplulukları Turan grubu altında toplamıştır⁴. Milliyet fikri Avrupa'dan gelmiş olduğuna göre, Avrupa ile en çok temas ve ilişkileri olan, Avrupa medeniyetinden az çok etkilenmeye başlayan, Türk kavimlerinin diğerlerinden önce bu fikirle tanışmış olmaları gerekir. Bu şartlara sahip Türk kavimleri, eskiden Osmanlı Türkleri denilen, Batı Türkleri ile Kırım Türkleri ve Kuzey Türklerinin İdil havzasında yaşayan kısımlarıyla Kafkasya'da oturan Azeri Türkleridir. Gerçekten 19. yüzyılın sonlarına doğru, Türklerin bu dört kümesinin dördünde de milliyet fikrinin ortaya çıkarak yayılmakta olduğu görülmüştür⁵.

İsmail Gaspıralı'nın Gençlik Yılları:

Bilimsel ve sanatsal Türkçülüğün Batı etkisiyle doğmasına karşılık, siyasi Türkçülük Rusya'da yaşayan bazı Türk aydınlarının çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu akımın başlatıcısı olarak, "Dilde, Fikirde, İşte Birlik"i ilke edinen ve Türklerin siyasal ve kültürel birliğini amaçlayan İsmail Gaspıralı⁶ gösterilebilir. 8 Mart 1851'de Kırım'ın Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköyünde doğan İsmail Gaspıralı, ilk eğitimini annesinden aldıktan sonra Müslüman mektebine verilmişti. Babasının Gaspıra köyünden olması sebebiyle İsmail Bey'e, Gaspıralı lakabı verilmiştir. Babasının gayretleriyle laik bir eğitim almasına karar verilen İsmail, Akmesçit'te (Simferopol) Erkek Gimnazyumuna başladı ve burada iki yıl okudu. Yine babasının isteğiyle Voronej Askeri Mektebine gönderildi. Buradan ayrılan İsmail Gaspıralı, Moskova Askeri Gimnazyumuna kaydoldu. Üç yıl sonra Rus şovenizmine tahammülü kalmadığından eğitimini yarıda keserek vatanına dönmüştür⁷. Rusların taşkın Türk düşmanlıkları bu okulda okuyan Türk çocuklarının ruhlarında derin izler bırakmıştır ki, 1867'de İsmail Gaspıralı ve arkadaşı Mustafa Mirza, okulun altıncı sınıfında okurken yaz tatilini Kırım'da

⁴ David Kushner, *age*, s. 13.

⁵ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 19.

⁶ Uirel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, İstanbul, 2001, s. 106.

⁷ Azat Ahunov, "İsmail Bey Gaspıralı: Rusya İmparatorluğunda Bir İnoredetsin Kaderi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (Haziran 2005), s. 9.

geçirmektense -bu sıralarda Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Girit'te- asilere karşı savaşmak için Türkiye'ye gitmeye karar vermişlerdir. Ancak bu olay sonuçsuz kalmıştır. Bu olaydan sonra İsmail Bey okuduğu okula dönmedi, 1868'de henüz 17 yaşında iken 400 ruble maaşla, alfabeyi öğrendiği Zincirli Medrese'de Rusça muallimliğe tayin edildi. 1869 yılında 600 ruble maaş aldığı Yalta'da Dereköy mektebinde öğretmenliği devam ettirdi. İsmail Bey, 1871'de tekrar Türkiye'ye giderek Türk subayı olmayı düşünmüştür. Ancak yarıda kalan tahsili ile subay olmanın zor olduğunu kabul ederek, Rusya haricindeki dünyayı da öğrenip malumatını ve görüş ufkunu genişletmek duygusu ile tahsilini tamamlamak, ayrıca Fransızca'yı öğrenmek için Paris'e gitmeye karar verdi. Nihayet Avrupa'ya gidip üç yıl Paris'te kaldı. Burada hem doğu milletlerinin temsilcileriyle temas kurdu ve hem de batı medeniyetinin temellerini araştırdı. 1874 yılında İstanbul'a gelerek Türk subayı olmanın yollarını araştırdı. Fakat Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Türklük için çırpınan Kıırlı Türk gencinin duygularını değil, Rus sefiri İgnatief'in sözlerini dinlemiştir. Böylece onun hayalleri bir kere daha sonuçsuz kalmıştır. Bu olumsuzluk İsmail Bey'i küstürmemiş, bilakis o, Türklüğün kurtuluşu için mücadeleye devam etmiştir. İstanbul'da amcasının yanında bir sene kalarak Osmanlı Devleti'nin idaresini, milletin iktisadi ve içtimai meselelerini yakından incelemiştir. Yaptığı araştırmalarda, devleti idare edenlerin Türklüğü fazla düşünmediğini, yabancıların Türkiye'nin zenginliklerini sömürmekle meşgul olduğunu ve milletin eğitim ve öğretim sahasında çok geri kaldığını gözlemlemiştir⁸. İsmail Gaspıralı, Mart 1878'de Bahçesaray şehir dumasına, bir yıl sonra da belediye başkanlığına seçilir. Gaspıralı bu görevi 5 Mart 1884'e kadar yürütmüştür⁹.

İsmail Gaspıralı'nın Yayıncılığı:

İsmail Gaspıralı yayıncılık hayatına 1881 yılının Mayıs ayında Bahçesaray'da çıkarmaya başladığı *Tonguç* adlı dergiyle başlar. Ondan sonra *Şafak*, *Kamer*, *Güneş*, *Yıldız*, *Ay*, *Mirat-ı Cedit* adlı yayınlarla devam etmiştir. Ancak o daha ciddi ve saygın bir gazete çıkarmayı arzulamaktaydı. Petersburg'daki Çarlık idaresiyle 4 yıllık görüşmelerinin sonunda 1883 yılı Nisan ayında *Tercüman* adlı gazeteyi çıkarmak için gereken izni almıştır. Gazetenin ismini İstanbul'da Şinasi Efendi tarafından çıkarılmakta olan *Tercüman-ı*

⁸ Ahmet Toksoy, "XX. Yüzyıla Girerken Türk Dünyası ve İsmail Gaspıralı", http://www.İsmail_gaspıralı.org/İsmail_gaspıralı/vazılar/atoksoy.htm

⁹ Azat Ahunov, *agm* s. 10.

Ahval'den esinlenerek alınmıştır¹⁰. Osmanlı Türkiyesindeki dil birliği tartışmalarını iyi etüd eden ve heyecanla benimseyen Gaspıralı İsmail Bey, Bahçesaray'a dönüşünde Kırım Türkçesine de aynı usûlü, yâni sade ve basit dil kullanma yolunu tatbik etmeye başlamıştır. Kısa zamanda bu husustaki fikirlerini geliştiren İsmail Bey, bütün Türklerin anlayabileceği bir lisan geliştirmenin ne kadar önemli olduğunu görerek ona göre çalışmalarını başlatmıştır. Gaspıralı'nın istediği öyle bir dil olmalı ki, konuşulduğu ve yazıldığı zaman "*İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Doğu Türkistan'daki deve sürücüsü ve koyun çobanı da anlayabilmelidir.*" Bu nedenle Farsça, Arapça kelimeleri fazla kullanmamış, her Türk'ün anlayacağı sade ve güzel bir Türkçe ile yazmıştır¹¹. Gaspıralı bu gazetesinde Kırım Türkçesinden de deyimler katarak sade ve günlük yaşamdaki Osmanlı Türkçesini kullanmasının en önemli sebebi geniş bir coğrafyada çok sayıda okura ulaşmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Ancak belirli bir bölgenin insanlarına hitaben bir yazı yazarken daha otantik bir dil kullanır ve yazısına o bölgeye özgü bazı terimler ve sözcükler katardı¹²

Gaspıralı, Türk halkları arasında bir dil birliğinin oluşması için yayıncılık hayatına başladığı ilk günden itibaren mücadele vermiştir. İlk yayın organı Tonguç'ta Tatar türkülerinden, Nogay çınlarından, Kırgız, Kazak ve Türkmen jırlarından anlaşılacağı üzere usta bir kalemin ele almasıyla Türk dilinin daha kullanılışlı olacağını savunuyordu. Kamer'de ise, Rusya Müslümanlarının henüz yazıya geçirilmeyen birçok şarkı ve atasözlerinin bulunduğunu, bunları toplamak istediğini bildiriyordu. Kamer'de o, Rusya Müslümanlarından bunları kendisine göndermelerini istemişti. Ancak gönderilecek şarkı ve atasözlerinin alim olmayan Türkler tarafından da anlaşılabilmesi için Arapça ve Farsça kelimelerden kaçınarak sade bir dille yazılmasını da ayrıca bildirmiştir. 1881 yılında Şafak'ta, bilinen bir türkünün Kırım ve Kazan'da nasıl söylendiğini yazarak bu iki dilin birbirine ne kadar yakın olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bunlardan başka

¹⁰ Ravil Emirhanov, "*İsmail Gaspıralı ve Tatar Toplumunda Yenileşme Hareketi, (19. yy sonu-20. yy başı)*", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, (Haziran 2005), s. 72-73.

¹¹ Mehmet Saray, "*Gaspıralı'nın Türk Dünyasında Verdiği Dil ve Kültür Mücadelesi*", <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/msaray.htm>.

¹² Pınar Akçalı, "*Türk Kimliğinin İki Önemli İsmi: İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp*", **İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bidirileri**, TÜRKSOY Yayınları, Ankara, 2003, s. 7

Gaspıralı, 1906 yılında Azerbaycan'da çıkan Füyuzat dergisinin editörüne bir mektup yazarak sade bir dil kullanmasını rica etmişti¹³.

İsmail Gaspıralı'nın hayatında çok önemli bir yere sahip olan Tercüman gazetesinin yayın hayatına başlamasında, Bakülü petrol sanayicileri Esedullah ve Takiyevler ile Orenburglu altın tüccarı Ramiyevler ve tüccar Hüseyinovlar'ın büyük desteği olmuştur¹⁴.

Hüseyinovlar 19. yüzyılın ikinci yarısında ticaret ve kültür sahasında büyük rol oynamış şahsiyetler yetiştiren Rusya'nın sayılı zenginlerinden Kazanlı bir soydur. Bunlardan Ahmet, Abdulganı ve Mahmut adında üç kardeş meşhur olup, hususiyetleri servetlerinin mühim bir kısmını 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında Rusya içindeki Türk boyları arasında hızlanan millî yenileşme hareketlerine yardım olarak sarfetmiş olmalarındandır. Hüseyinovlar'ın kültür sahasındaki hizmetlerinin başta geleni o sırada eski usulle tedrisat yapan mekteplerin yerine yeni usül mektepler açılmasını hedef tutan usul-i cedid hareketini tam olarak desteklemeleri ve bu iş için büyük paralar harcamalarıdır¹⁵.

Tercüman gazetesinin aydınlara, özellikle de ileri görüşlü gençlere etkisini çabuk sezen Rus misyonerleri, başlangıcından itibaren gazeteye karşı cephe almışlardı. Gazetenin 1. sayısının Taşkent'e ulaşmasının hemen ardından, 12 Mayıs 1883'te Taşkent Erkek Lisesi Müdürü N. P. Ostroumov, Nikolay İ. İlminski'ye şöyle bir haber yollar: "*Tercüman'ın 1. sayısını aldım ve saçlarımı yolacak gibi oldum.*" Aynı yılın 22 Ekim'inde Ostroumov içindeki şüphe açık bir şekilde ifade eder ve gazeteye neden sansür uygulanamadığını sorar. Bu haberlere kulak kabartan İlminski, ober-prokuror K. P. Pobedonetsev'i şu şekilde uyarmıştır: "Bahçesaray'da Tercüman gazetesini çıkaran Gaspıralı'nın maksatları şunlardır;

1- Rus İmparatorluğu Müslümanları arasında, İslam köklerinden ayrılmayarak Avrupa tarzında eğitimi yaymak ve İslam fikrini Avrupa'nın bilimiyle birleştirmek.

2- Farklı şiveler kullanan Rusya Müslümanlarını, Alman birliği gibi birleştirmek ve yakınlaştırmak.

¹³ Zuhul Yüksel, "*Gaspıralı ve Dil Birliği*", *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bidirileri*, TÜRKSOY Yayınları, Ankara, 2003, s. 30-31.

¹⁴ Azat Ahunov, *agm*, s. 13.

¹⁵ Mahmut Tahir, "*Gaspıralı İsmail Bey ve Gani Bey Hüseyinov*", <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/vazilar/mtahir.htm>.

3- Matbuatı zengin Osmanlıca'yı Türk kavminden bütün Müslümanların ortak dili yapmak"¹⁶.

Taşkent Öğretmen Okulu, 15 yıl boyunca yerli halkı kendisine çekemediği için zor duruma düşmüş ve "*Bizim vazifemiz, yerlileri, okulumuzu sevmeye, saymaya ve ona inanmaya mecbur etmektir. Bu bakımdan, İngilizlerin, bu sahada Hindistan'da yaptıkları bize örnek olmalıdır.*" demek zorunda kalmıştı¹⁷.

Çarlık hükümetinin bütün baskı ve sansürlerine rağmen Kırım'da basılıp, Türk halklarının birliği ve modernleşmelerinin zorunluluğu fikrini yaymaya devam eden Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi Osmanlı Sultanı Abdülhamit sansürüne rağmen Osmanlı topraklarına da giriyordu. Ancak 1908'den sonra Rusya Türklerinin Türk milliyetçiliği üzerindeki kitlesel etkisinden söz edilebilir. Onların beraberinde getirdikleri ve hem Ruslara hem de Panslavizm'e karşı yüzlerce yıllık mücadele içinde şekillenmiş ulus anlayışı, vurguyu Türk halklarının birliğine, onların toplumsal ve dinsel açıdan modernleştirilmesi zorunluluğuna yapıyordu. 1908'den sonra bu aydınların Rusya'dan Türkiye'ye gelişleri Türk milliyetçiliği üzerinde kesinlikle belirleyici bir rol oynamıştır¹⁸. Tercüman'ın, İstanbul basınına göre daha sade bir dille yayınlanması ve hemen hemen her sayısında Osmanlı Devleti ile ilgili haberlere yer vermesi, gazetenin İstanbul'daki aydınlar ve halk tarafından da ilgiyle takip edilmesini sağlıyordu. Hatta gazetenin İstanbul'daki müşterilerinin sayısının bir dönem 15-16 bin civarında olduğu da belirtilmektedir. Gazetede çıkan bazı haber ve makaleler Osmanlı hükümetini rahatsız etmişti. II. Abdülhamit'in sansürü bundan sonra başlamıştır. 1888 yılında yayınlanan bir fermanla Tercüman gazetesinin Osmanlı topraklarına girmesi yasaklanmıştır¹⁹.

Tercüman gazetesi bu şekilde yayın hayatına devam ederken İsmail Gaspıralı, bir gün Paris'te eğitim hayatını devam ettiren Kazan Türklerinden milliyetçi aydın Yusuf Akçura'ya bir mektup yollayarak, bir kaç ay sonra gazetenin 20. yıl dönümünün olacağını söyledi. Mektubu yine Kazan Türklerinin

¹⁶ Ravil Emirhanov, *agm*, s. 73-74.

¹⁷ Safer Nagayev, "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik (Gaspıralı ve Türkistan)*", <http://www.ismailgaspıralı.org/ismailgaspıralı/yazılar/snagayev.htm>.

¹⁸ François Geogon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, İstanbul, 2006, s. 25.

¹⁹ İsmail Türkoğlu, "*Osmanlı Devleti'nin İsmail Gaspıralı'nın Faaliyetlerine Bakışı*", *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bidirileri*, TÜRKSOY Yayınları, Ankara, 2003, s. 61.

Türkçü aydınlarından olan arkadaşı Sadri Maksudi Arsal ile birlikte okuyan Akçura ona: “*Başka millette olsaydı, bu sebeple bir jübile yapılırdı, o adama karşı hürmet ve şükranını bildirirdi*” demişti. Bunun üzerine Akçura ve Sadri Maksudi kendileri harekete geçerek, bir bildiri hazırlayıp bu bildiriye Türkiye ve Rusya’daki tanınmış kimselere göndererek Tercüman’ın 20. yılının kutlanması için bir etkinlik yapılmasına karar verdiler. Önce bildirinin hangi dilde yazılması konusu tartışıldı. Sadri Maksudi İstanbul Türkçesi ile yazmayı teklif etti ancak Akçura buna karşı çıktı. Çünkü yazılacak bildirinin Türkiye’ye gönderilemesi iki yönden istenmeyen sonuçlar doğurabilirdi. Birincisi Osmanlı’da II. Abdülhamit’in baskıcı rejimi hüküm sürmekteydi. Bu bildirimler sahiplerinin eline geçmeden Abdülhamit’in polisleri tarafından okunur ve mektup yollanan kişiler zor durumda kalabilirdi. İkincisi ise Gaspıralı’ya Türkiye’den tebrik mesajları gelmesi Rus hükümetini kuşkulandırabilirdi. Bunun için sadece Rusya Türklerine Kazan Türkçesi ile hazırlanmış bir bildirinin gönderilmesi kabul edildi. Sadri Maksudi tarafından kaleme alınan bildiriye, İsmail Bey’in Tercüman aracılığıyla bütün dünya Türklerinin uyanması, medeniyetçe yükselmesi için, yirmi senelik hizmetinin öneminden ve Tercüman gazetesinin yirminci yayın yılına ulaşması sebebiyle, Rusya Türklerinin, milleti için çalışan bu insana hürmetini göstermek üzere bir jübile tertiplenmesinin uygun olacağı yazılmıştı. Bildiriye bazı düzeltme ve eklemelerde bulunan Akçura, yazıya Polonyalı edebiyatçı Sienkievicz’in 50. yaşını kutlaması sırasında Polonya milletinin ona bir ev hediye ettiğini de eklemiştir. Cenevre’de Yusuf beyin arkadaşı Mahir Said beyin matbaasında basılan bildiri Rusya Türklerine gönderilmiş ve 1902 yılının ilkbaharında milliyetçi aydınlar Bahçesaray’da toplanarak Tercüman gazetesinin 20. yılını parlak bir törenle kutlamışlardır²⁰.

Tercüman gazetesi bütün engellemelere rağmen Kazak halkının medeniyeti ve tarihi ile de ilgilenmiştir. 1888 yılında yayınlanan “Turgay ve Ural Vilayetlerindeki Kazakların Durumu”, 1896 yılındaki “Rus Yerleşimcileri ve Yerli Kazakların Hakları”, 1899’daki “Kazaklar ve Sömürme Siyaseti”, 1908’deki “Bütün Halkın Yok Olması” adlı makaleler bunlara sadece küçük bir örnek olarak gösterilebilir. Tercüman gazetesi Türk dilinde çıkan kardeş yayınlar hakkında “*Milli Matbuat*” başlığı ile okurlarını haberdar ediyordu. Kazak yayıncılığı da bu dikkatten mahrum kalmadı. Gaspıralı *Kazak* gazetesi ve *Aykap* çıktığını

²⁰ Sadri Maksudi Arsal, “*Dostum Yusuf Akçura*”, *Türk Kültürü*, Yıl, XV, Sayı, 174, 1977, s. 29-30.

müjdeleyerek kutsal mücadelenin devam etmesine sevindiğini dile getirmiştir²¹. Kazak aydınlarının ilk siyasi mücadeleye başladıkları Birinci Rus İhtilali yıllarında ulusal basılımları olmadığı için, makalelerini Rus ve Tatar dilindeki gazetelerde yayınlıyordu. 27 Mart 1907'de Petersburg'da Şahmardan Koşçıgulov ile Abdraşid İbragimovların hareketi neticesinde Kazak dilindeki ilk gayri resmi "Serke" gazetesinin birinci ve sonuncu sayısı basıldı. Ahmet Baytursunov'un; "Gazete halkın, gözü kulağı ve dilidir. İnsana göz, kulak ve dil ne kadar gerekliyse, halka da gazete o kadar gereklidir" sözü gazetenin önemini açıkça ortaya koymuştu. Kazakistan'ın ulusal basın-yayınının ilk basılımları 1911 yılında doğdu. Bunlar, 11 Ocak 1911'de Toritsk şehrinde Muhamedjan Seralin'in çalışmaları sonucu birinci sayısı çıkan "Aykap" dergisi ile aynı yılın 16 Mart'ında Bökey Ordasında Şangerey Bökeyev ile Yeleusiz Burin tarafından çıkarılan "Kazakistan" gazeteleridir. Bunlardan başka Ombı'da Taşkent'te ve Petropavl'da ara sıra küçük gazeteler de basıldı. 1912 yılına gelindiğine halkın çoğunluğunu ilgilendirecek konularda süreli basılımlar ile halka söz söyleyebilecek bir aydın grubu oluşmuştu. Bunların en önde gelenleri, Ahmet Baytursunov, Alihan Bökeyhanov ve Mirjakıp Dulatov, 1913 yılından başlayarak Orenburg'da "Kazak" gazetesini çıkarmaya başladı. Kısa sürede Kazakistan'ın tümüne yayılan ve herkes tarafından ilgi ile okunan bu gazete, 2 Şubat 1913 ile Mart 1918 tarihleri arasında toplam 265 sayı yayımlandı²².

İsmail Gaspıralı tarafından kaleme alınan Tercüman gazetesinin, Türkistan Türklerinin meseleleri ile ilgilendiğine bir örnek de Gaspıralı'nın bu gazetede Kazak, Kırgız ve Başkurtlar'a hitaben yazdığı makalesinde, toprak meselesine dikkat çekerek, onların topraklarına sahip çıkmaları yönünde uyarıyorması gösterilebilir. Kazak aydınlarından Sultanmahmut Toraygırulı, aynı yıl *Aykap* gazetesinde yazdığı yazısında Gaspıralı'nın haklılığını dile getiriyordu²³.

İsmail Gaspıralı'nın Eğitimciliği:

İsmail Gaspıralı, 1881 yılında topladığını söylediği bilgilere göre o günlerde, Rusya Türklerinde 16 bin kadar mahalle mektebi, 214 medrese

²¹ Amankos Mektepov, "Türk Birliğinin Bayraktarı İsmail Bey Gaspıralı ve Kazaklar", *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bidirileri*, TÜRKSOY Yayınları, Ankara, 2003 s. 152-153.

²² Kenes Nurpeyisov, *Alaş Hem Alaşorda*, Almatı, 1995, s. 54-55.

²³ Amankos Mektepov, *agm*, s. 145.

bulduğunu, buralarda yarım milyon Türk çocuğunun 5 yıl okumalarına rağmen 5 satır Türkçe okuyup yazamadıklarını görmüştü. Bundan dolayı eğitimde acilen bir reform yapılması gerekmektedir²⁴. 1896 yılında yazdığı “*Medrese Meselesi*” adlı makalesinde, Abbasi dönemine kadar, medreselerde dini bilgilerin yanı sıra; fen bilimleri, matematik, tarih, felsefe ve hatta tıp bilimlerinin de öğretildiğini ve bunun sonucu olarak da bu medreselerden Gazalî, İbn Sina ve Farabî gibi alimlerin yetiştiğini dile getirmekteydi. Bu derslerin okutulmasının Moğol istilalarından kısa bir süre önce terk edildiğini ve İslam ülkelerinde ilmi geriliğin de bundan kaynaklandığını belirtmekteydi²⁵. Bu sebepten dolayı, Tercüman gazetesinin ilk günlerindeki en önemli konusu, millete kendi dilinde ilim vermek, Avrupa ilimlerini ve eğitimini, sanat ve sanayisini kazandırmaktır. Buradan bütün Kuzey Türklüğüne yayılan “*Usul-i Cedit*” mektepleri doğmuştur. Usul-i Cedit başta yalnız eğitim ve öğretime mahsus gibi görülse de, gittikçe genelleşerek bütün hayat tarzını kapsar. Usul-i Cedit’in gerek Osmanlı Türkleri, gerekse Kuzey Türkleri arasında gerçek anlamı, Batı ilimlerini, Batı eğitim ve öğretim metotlarını benimsemektir. İsmail Bey bütün Türklük aleminde, özellikle Kuzey ve Doğu Türklüğünde Batılılaşmanın en faal propagandacısı olmuştur²⁶. İlk Türk aydınlanma hareketi olan Ceditçilik adı verilen reform hareketi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının başlarında dil, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda bir yenileşme hareketi olarak başlamıştır. Bu hareketin önde gelenlerinden Abdülhâsır Kursâvi (1770-1814), Şihâbeddin Mercâni (1815-1889), Abdulkayyum Nasır (1824-1907) ve Hüseyin Feyizhâni (1826-1866) sayılabilir. Bu hareket genelde Rusya’daki Türk halklarında meydana gelen iktisadi değişikliklerin sonucunda ve bunların etkisi ile canlanan bir uyanış, yenilik hareketidir. Daha sonra Usul-i Cedit hareketi Türk dünyasının tümüne yayılma yolları aramıştır. Bu hareket ilk önce eğitim alanında yenilikler getirmeyi amaçlamıştır. Tatar okullarında yeni bir okuma metodunun benimsenmesi tartışmalarıyla birlikte eski metodu savunan “kadimciler” ile yenisini savunan “ceditçiler” arasında bir mücadele başlamıştır. Bu yeni metodu savunan hareket de bu nedenden dolayı “Usul-ü Cedit” adını almış, daha sonra bu mücadeleden yenilikçilerin zaferle çıkması, Cedit hareketine de yeni bir ivme kazandırmıştır. Gaspıralı, Rusya Türkleri içinde ortaya çıkan bir aydın hareketi olan Cedit

²⁴ Zuhâl Yüksel, *agm*, s. 33.

²⁵ İsmail Gaspıralı, “*Medrese Meselesi*”, http://www.ismailgaspıralı.org/ismailgaspıralı/ese_rleri/Medrese_Mes1.htm

²⁶ Yusuf Akçura, *age*, 70-71.

Hareketi (Usul-ü Cedit) nin önde gelenlerindendir²⁷. Bu "yenileşmeyi" gerçekleştirmeye çalışan Tatar önderleri, ne yaptıklarını ve yapmak istediklerini çok iyi biliyorlardı. Hemen her biri medrese öğrenimi görmüştü. Ancak, medreselerde öğretilmeyen bilimleri ya kendi başlarına ya da ek olarak Rus okullarına giderek öğrenmişlerdi. Bu "ek eğitim"in güçlüğü ve gereksiz uzunluğuna bir çözüm yolu bulmak istiyor, bu derslerin medrese öğrenimine eklenmesini uygun buluyorlardı. "Ezberciliğin" eğitim olmadığını, Kuran'ın tek ders kitabı olmayacağını görmüşlerdi. Amaçları, medrese eğitimi sırasında öğrencilerin uygun ve yerinde soru sorma yöntemlerini, sorulara alınan karşılıkları denetleme yeteneklerini (ve bu tür düşünce alış-verişinde kullanılan yabancı dilleri) öğrenmeleri idi. Bu tür eğitim olmadan, bilinmeden Rusların Tatarlara uyguladığı eritme politikasını anlayamayacakları, önleyemeyecekleri açıktı. Bu yenileşmeyi öngörenlere ve bu yönde çalışanlara "Cedit" adı verildi. Ceditler, Rus imparatorluğunda yaşamakta olan diğer Türk toplulukları ile politik konularda ilişkilere girmeyi, işbirliği yapmayı, bu birliğin başarı yolunu açacağına inanıyorlardı. Ceditlerin bu atılımları Ruslarca hemen "Pan-Türkizm" olarak kötülenmeye başlandı. Ancak, Ruslar için (Almanlardan gördükleri 'Pan-Cermen' politikasından kopya ederek) Balkanlarda "Pan-Slav" politikası gütmek mübahtı. Ruslardan önce Ceditlere karşı gelenler "Kadimiler" idi. Ceditlerin tersine, doğal bilimler, dünya politikası, tarih, yabancı dil ve hatta öz edebiyatlarını bilmeyen bu kadimilerin çoğunluğu Kuran-ı Kerim'i "bütün dertlere tek deva" ve tek başına çözüm bulabilecek yetenekte görmekteydiler. Kadimiler, medrese eğitiminin yenileştirilmesine bütün güçleri ile karşı çıktılar, bu yönde vaazlar verdiler. Ruslar da bu kadimleri Rus imparatorluk memuriyet kadrolarına alıp maaş bağladılar. Kadimiler tarih ve dünya politikasını bilmediklerinden, farkına bile varmadan, özel Rus bürokrasisi içinde Rus emellerine tabi oldular²⁸.

1884 yılında ilk Usul-ü Cedit okulunu açan Gaspıralı, bu okullarda okumayı hızlı bir şekilde öğretmek için kitaplar da yazmıştır. Okullara öğretmenleri kendisi seçer ve okuma-yazmayı heceleme ile değil, fonetik usülle başlatıp daha kolay öğrenilmesini sağlamıştır. Bu okullarda kız çocukları da okumaktaydı²⁹. Türkistan'daki Usul-ü Cedit okulları da onun tesiri ile kurulmuştur. Mahmud Hoca Behbudî, Tevellâ, Abdulla Evlanî, Sadreddin Aynî,

²⁷ Turgay Uzun, "İlk Türk Aydınlanma Hareketi: Ceditcilik ve İsmail Gaspıralı", <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/tuzun.htm>.

²⁸ H.B.Paksoy, "Türk Tarihi, Toplumların Mayası Ugarlık", <http://www.angelfire.com/on/paksoy/06TATAR.html>

²⁹ Ravil Emirhanov, *agm*, s. 77.

Hamza ve diğerleri, "Tercüman" gazetesinin Türkistan'daki ilk okuyucuları ve takipçileri idiler. Türkistan Vilayetinin Gazeti, Sada-yı Türkistan, Sada-yı Fergana gazeteleri ve Ayna dergisinde, "Tercüman"dan iktibas edilen haber ve makaleler muntazam olarak basılıyordu. Taşkent cedidçilerinin atası sayılan Münevver Kari, Sovyet Özbekistan'ı gazetesinin 7 Haziran 1927 tarihli sayısında bu akımı, devamlı yaygınlaştığı bir sırada, karalayarak şöyle yazmıştı: "*Cedid okullarını açanlar eski okul, medrese ve dindarların yetiştirdiği ediplerdi. Onlar yalnız İsmail Gaspıralı'nın Bahçesaray'da çıkan gazetesini okudular ve açmış oldukları okullara, mektebin ne olduğunun çok iyi anlaşılmasını sağlayan kitaplar getirdiler*"³⁰.

Türk dünyasında kadının statüsünü yükseltmek için çalışan Gaspıralı'nın en büyük hizmeti, eğitimde giriştiği modernleşme hareketidir. Bu konudaki fikirlerini Tercüman vasıtasıyla yaymıştır³¹. Batının yaşayış tarzında ve ilerlemesinde kadının rolü de önemlidir. Gaspıralı Müslüman kadının da cemiyette ve iş hayatında aktif rol almasını ister. Tercüman'da sık, sık başarılı Türk kadınlarının faaliyetlerinden bahsederek onları över. İsmail Bey, kadın konusuna o kadar önem verir ki 1906 yılında özel bir kadın dergisi yayınladı. Bu dergi, kızı Şefika Hanım'ın idaresinde çıkan "*Âlem-i Nisvan*", yani "Kadınlar Dünyası"dır. Gaspıralı, çocuğun terbiyesinde, birinci derecede kadının rolü olduğuna inandığı için kadının kültürlü ve bilgili olmasına önem verir³². Gaspıralı toplumun yarısının kadınlardan oluştuğunu ileri sürerek, kadınların toplumsal yaşama katılımlarının sağlanmadan Müslüman toplumunun gelişmesinin söz konusu olamayacağını ileri sürmüştür. Molla Nasreddin adlı bir dergide yazdığı gibi Gaspıralı'ya göre, kendi toplumunu seven ve ona iyi bir gelecek isteyen herkes, kadınların eğitilmesi, aydınlatılması, özgür ve bağımsız olmaları ve gelebilecekleri en yüksek yere gelebilmeleri için çaba sarfetmeliydi³³.

Türkler Arasında Birlik Kurma Mücadelesi:

İsmail Gaspıralı, Rusya Türklerinin haklarını koruma ve savunma mücadelesinde gazetecilik işinin yanı sıra yazdığı eserlerle de çok önemli bir yer

³⁰

Safter

Nagayev,

agm,

<http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/snagayev.htm>

³¹ Yusuf Sarınay, *age*, s. 60.

³² Ahmet Bican Ercilasun, "*İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri*", <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/ercilasun.htm>

³³ Pınar Akçalı, *agm*, s. 8.

kazanmıştır. Bu eserlerden özellikle ikisi Rus devlet yönetiminden, Rusyalı Müslüman halkların haklarını en diplomatik ve en akılcı bir şekilde kaleme alınışıyla dikkat çekmiştir. Bu eserler Russkoe Muselmanstvo (Rusya Müslümanlığı) ve Russkoe-vostoçnoe Soglaşenie (Rus-Doğu Anlaşması)'dır. Gaspıralı, Rusya Müslümanlığı eserinde Hıristiyanların ve Müslümanların birbirine yabancılaşmasının sebeplerini araştırmıştır. “Benim bilebildiğim kadarıyla Tatarlar üzerindeki Rus hakimiyeti bu zamana kadar şöyle ifade edilir; Size hükmediyorum, siz de buna karşılık veriyorsunuz ve dilediğiniz gibi yaşıyorsunuz. Bu açıkça ortadır fakat haddinden fazlası anlamsız. Rusların ve Rusya Müslümanlarının tek bir toprakta, tek bir kanun hükmünde yan yana, tesadüfi yoldaşlar, komşular gibi yaşamaları gerekmezmi” diyen Gaspıralı bu sözleriyle Rusya Müslümanlarının, Rusya'daki diğer halklarla aynı haklara sahip eşit vatandaşlar olmasını istediğini dile getirmiştir. Rus-Doğu Anlaşması eserinde ise Rusya'nın yönünü Batı'ya değil, Doğu'ya dönmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Rusya'nın Türkiye ve İran ile anlaşmasının her iki taraf için de iyi sonuçlar doğuracağını savunmuştur³⁴. Rusya Müslümanları adlı eseri ülkenin yönetimini ellerinde tutan Ruslara hitap eden bir eserdir. Eser onun adının tanınmasına da yol açtı. 1881 yılında *Tavrida* adlı Rus gazetesinde beş sayıda yayınlanan bu eser, daha sonra kitap şeklinde basıldı. Gaspıralı bu eserinde Rusya'daki İslam cemiyetinin durumunu incelemiş ve modernleşme konusunu ele almıştı. Bu eserde değişik konulara da el atmış olan Gaspıralı, Müslüman okulların eğitim sistemini modernleştirme, Tatarca'nın okullarda ders olarak okutulması, Müslüman yayın ve basınına konulan kısıtlamaların gevşetilmesi gibi konular yanında Ruslarla Müslümanlar arasında yakınlaşmanın gerektiği hususunu vurgulamıştı. Ancak bu yakınlaşmanın birbirine hürmet, belli başlı hak ve hukukların tanınması esasına göre, yani eşit şartlarda olması gerektiğine de işaret etmişti. Gaspıralı, "Rusya Müslümanları, Rus vatanının menfaatlerini bilmiyorlar ve onların hissettiklerini hissetmiyorlar" diyerek Türklerin menfaatlerinin ayrı olduğunu da ifade etmişti. Aynı şekilde asimilasyon ve Ruslaştırma politikasına da karşı olduğunu açık ve seçik olarak ifade etmişti. Kısacası Gaspıralı, Ruslarla eşit şartlarla ortaklık ve iş birliği yapabileceğine işaret ediyordu. O, bununla geri kalmış olan Türkleri Rusya kanalı ile Batıdan alınacak ilim ile kalkındırmayı planlıyordu. Bunun için ise Ruslarla iş birliği yapmak gerekiyordu³⁵. İsmail Gaspıralı, çok boyutlu düşünüp, eğrisini doğrusunu ölçü biçip, temkinli ve fayda ekseninde pragmatik bir kafa

³⁴ Azat Ahunov, *agm*, s. 16.

³⁵ Nadir Devlet, “İsmail Gaspıralı dönemi Ruslarla Uzlaşma”, <http://www.ismailgaspıralı.org/ismailgaspıralı/yazılar/ndevlet3.htm>.

ürünü olarak politik bir metin inşa etmiştir. Bu eserinde Gaspıralı, “*Biz Müslümanlar*” derken, Rusya’da yaşayan 14 milyon Müslümanı, yani Rusya Türklerini, özellikle de Türk-Tatar halkını kastettiği açıktır³⁶. Gaspıralı’nın pragmatik tutumunun bir diğer örneği de Türk halkları arasında gelecekte gerçekleşecek bir siyasi birliğe ilişkin sözleridir. Gaspıralı, bu çeşit bir birliğe karşı olmamasına rağmen, bu tür fikirleri gelecek nesillere bırakmanın, kendilerinin şimdilik sadece manevi birlik ile ilgilenmelerinin gerektiğini dile getirmiştir³⁷. Gaspıralı İsmail, eserinde sıkça kullandığı “*yakınlaşma*” (sblijenie) kavramıyla Ruslarla, Müslüman Tatarların ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini açıklar. Rusya Türklerine uygulanan Ruslaştırma siyasetinin başarıya ulaşmadığı ve asla ulaşamayacağına göre, Ruslarla Rusyalı Türkler medeni hayatı yan yana yaşamalıdır³⁸.

İsmail Bey gittikçe gelişen ve olgunlaşan fikirlerini yaymak için yalnız yazı vasıtasına başvurmakla yetinmiyordu; hemen her sene Türk dünyasının bir tarafına seyahat ederek; Osmanlı ülkesine, Kafkasya, Türkistan, Kazan, Kasım ve Litva’daki Türk-Tatarların emirleri, aristokratları, âlimleri, zenginleri ve fakirleriyle hayatın Türk dünyasına koyduğu meseleler hakkında fikir alışverişinde bulunuyordu. Çin’den Almanya’ya, Kuzey Buz Denizinden Afrika’ya ve Hint Okyanusuna kadar Türk ve İslam âleminin aydınları ile aynı meseleler üzerinde haberleşiyordu.

Rusya’da 1905 ihtilali olup da, düşünce ve basın hürriyete kavuştuğu zaman, Gaspıralı İsmail Bey, bütün Türk milletinin büyük milletler arasında görülen hayat kavgasında yenilerek yok olmaması için bulduğu çarenin özetini bir prensip halinde Tercüman’ın başına ekledi:

“*Dilde, Fikirde İşte Birlik*”³⁹. 1905 ihtilalinden sonra özellikle "edebî dil" ve öğretim problemlerini halletmek üzere bir program tasarladı. Bu plân ilkökul öğretiminin ilk üç yılında mahallî Türk lehçelerinin kullanılmasını öneriyordu. Sonraları "ortak edebî dil", öğretimin umumî dili olacaktı. Onun orijinal "ortak edebî dil" ideali, temelde Tatar olan bir dile Osmanlıca'nın ilâvesiydi, fakat kendisiyle çalışan kişilerin de etkisiyle Osmanlıca tesiri arttı ve

³⁶ Saime Selenga Gökgöz, “*İsmail Gaspıralı’nın Medeniyet ve Millet Fikri Üzerine Entellektüel Retoriği*”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (Haziran 2005), s. 22.

³⁷ Pınar Akçalı, *agm*, s. 12-13.

³⁸ Saime Selenga Gökgöz, *agm*, s. 24.

³⁹ Yusuf Akçura, *age*, s. 73.

neticede Rusya Müslümanları tarafından anlaşılabilen basit bir Osmanlıca oldu. İsmail Bey'e göre millî Türk edebiyatı, Türklerin yaşadığı bölgelerin hayatını yansıtabilecek romanlardan ibaret olmalı ve bunlarda yeni düşünceler ve idealler aşılmalıydı. 1892-1894 yıllarında Tercüman'a ilâve olarak basılan ve İlâve-i Tercüman olarak adlandırılan ekler ve O'nun romanı *Darırrahat Müslümanları* bu açıdan önemlidir. İsmail Bey, dilde; Osmanlıca'da Arapça ve Farsça'nın hakimiyetine ve hatta Kazan Tatarları arasında Rusça'dan kelimeler alma eğilimine ciddiyetle karşı çıktı ve edebî dil için popüler edebiyata yaklaşma idealini öne sürdü⁴⁰. Gaspıralı, Ruslara rağmen varlıklarını koruyabilmenin tek yolunun Rusya'da yaşayan diğer Müslümanlarla daha sıkı ilişkiler kurmaktan geçtiğine inanıyordu. O'na göre Rusya'daki Müslüman Türklerin birliği zorunluydu. Ancak belki Orta Asya Türklerinin kaderinin Rusya'ya bağlı olduğu kanaati ve belki de Rusya'da milliyetçilik yapmanın yasak olması ve sansürün etkisi ile siyasal alandan çok, kültürel alanda mücadele yürütmüş, ılımlı bir politika takip ederek Türklerin dil ve kültürel yönden birleşmelerini ön planda tutmuştur⁴¹.

Gaspıralı'nın millet hizmetine başlar başlamaz ortaya attığı "Batılılaşmak", sonra ilan ettiği "İslam'ı çağdaş bir şekilde anlamak" şiarlarıyla, hayatının sonlarına doğru ifadesine imkân bulduğu "dilde, fikirde, işte birlik" prensibi, bütün Türkçülük akımının, dil edebiyat, sosyoloji hatta siyaset sahalarındaki bütün esasların hepsini birleştirmektedir⁴².

1905 yılındaki Rusya'da Meşrutiyet idaresinin yarattığı siyasi durumdan yararlanmak isteyen İdil-Ural, Kırım, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkistan vilayetlerindeki siyasi aydınlar, Türklerin de Ruslarla aynı siyasi haklardan yararlanması konusunda Rusya hükümetine art arda dilekçeler gönderdilerse de, hiçbir olumlu cevap alamadılar. Buna karşılık Çarlık idaresi Türk aydınlarını saf dışı bırakarak, yalnızca Müslüman din adamlarından meydana gelen bir "Ulema Meclisi"nin 10-15 Nisan 1905'de Ufa'da toplanmasına izin verdi. Bu toplantıda Rusyalı Müslüman Türkleri ilgilendiren değerli bir karar alınmadığı gibi, başka kararların da hükümet katında hiç etkili olmadığı anlaşıldı. Bunun üzerine, Türk aydınları kendi aralarında çok iyi iletişim kurarak Çarlık idaresinin çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslüman Türklerin temsilcilerinin katıldığı bir Rusya

⁴⁰Zeki Velidi Togan, "Gaspıralı (Gasprinski) İsmail", <http://www.ismailgaspıralı.org/ismailgaspıralı/yazılar/zvtogan.htm>.

⁴¹Yusuf Sarıncay, *age*, s. 59.

⁴²Yusuf Akçura, *age*, s. 74.

Müslümanları Kongresi toplamaya karar verdi⁴³. Sonunda 15 Mayıs 1905’de Nijni Novgorod’da Müslümanların birinci kongresi düzenlendi. Bu kongreye Kazan, Azerbaycan ve Kırım’dan 150 temsilci katılmıştı fakat Türkistan’dan hiçbir temsilci yoktu. Toplantının önce Germania Oteli’nde yapılması planlanmıştı ancak otel müdürü kongreye izin vermeyince gelen temsilciler Oka nehri üzerinde işleyen tenezzüh vapurlarından “G. Ştruve” gemisinin güvertesinde toplandılar. Toplantıya başkan olarak Azerbaycanlı Ali Merdan Topçubaşı seçildi. As başkanlıklara Kazanlı Yusuf Akçura ve yine Kazanlı Kadı Abdürreşit İbrahim seçildiler. Bunlardan başka Kırımlı İsmail Gaspıralı, Kazanlı Sadri Maksudî, Fatih Kerimî gibi kendi toplumlarında lider konumunda olan kişilerin de kongreye katıldıkları bilinmektedir⁴⁴.

Gaspıralı’nın Ölümü ve Yankıları:

İsmail Gaspıralı’nın aydınlanmacı ve barışçı faaliyetlerine dikkat çekerek önce Hindistan, sonra da Fransa Nobel Barış Ödülüne onu aday olarak göstermiştir. Rusya dahil olmak üzere dünyanın pek çok gazete ve dergisinin de desteklediği bu fikir, ne yazık ki hayata geçmemiştir⁴⁵. İsmail Gaspıralı 11 Eylül 1914’te uzun bir hastalıktan sonra Bahçesaray’da vefat edince o dönemin Rusya imparatorluğunda belli başlı Türk basın organları bu kaybın büyüklüğünü belirten anma yazılarına yer yermişlerdi. Mesela Azerî dergisi İkbâl’de yayınlanan “*Büyük ve Tarihi Milli Matem*” başlıklı makalesinde şunları yazıyordu: “*İsmail Beğ kimdir henüz bu soruya cevabımız yok. Rusya’da, Türkiye’de, Mısır’da, Arabistan’da, Hindistan’da, Afganistan’da, İran’da, Turan’da ve her yerde onun adı biliniyor ve seviliyordu. İsmail Beğ herkese, bütün millete her şeydi*”⁴⁶. Gaspıralı’nın ölümü Kazakistan’da yayınlanan eser ve gazeteler arasında da yer bulmuştur. Büyük Kazak düşünürü Şakarım Kudayberdiuli, Gaspıralı’nın Tercümanını okuyup, ondan çok faydalandığını dile getirirken, Gaspıralı için de kendisinin Abay’dan sonraki ikinci üstadı olduğunu yazıyordu. Ahmet Baytursun ise 1914 yılında Kazak gazetesindeki makalesinde şunları yazmıştı: “*Rusya*

⁴³ Timur Kocaoğlu, “*Rus ihtilalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliğinin Yayılma Siyaseti (1905-1991)*”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. s. 744.

⁴⁴ Baymirza Hayıt, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Ankara, 1995, s. 200.

⁴⁵ Azat Ahunov, **agm**, s. 17.

⁴⁶ Nadir Devlet, “*Düinde ve Bugünde İsmail Beğ Gaspıralı*”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/ndevlet1.htm>

Müslümanları arasında hızla çoğalıp sayıları beş-altı bini bulan mekteplerin hepsi Gaspıralı mektebi temelinde kurulmuştu. O zamanlarda ne kadar eski yazı alfabe varsa hepsi Gaspıralı'nın alfabesinden örnek alınmıştı. On bine yakın öğretmen baş üstadları Gaspıralı'nın yolundan gidiyorlardı". Muhammedcan Seralin, Gaspıralı'nın ölüm haberini duyunca, Aykap'ın 1914 yılı 17. sayısında "Yakında Olan Yeri Doldurulamaz Ölüm" (Juvırda Orını Tolmastay ölim) adlı yazısında duygularını şöyle ifade etmişti: "Rusya Müslümanları birbirinden habersiz, geri kalmış, kimliğini bilmeyen, dünyadan ve bilimden nasibini almamış kültürsüz bir halktı. Bunların bir millet olduğunu anlatan, başka dünyadaki bilimin ve kültürün temellerinin bizim Müslüman atalarımız tarafından atıldığını ortaya koyan, on yıl okuyup doğru dürüst mektup yazamayan halka bir yılda yazabileceklerini öğreten, dilsiz halk dünyada var olamaz deyip, halka kendi dilinin kutsal olduğunu hatırlatan merhum İsmail Gaspıralı idi"⁴⁷.

İsmail Gaspıralı'nın fikirleri, onun vefatından sonra da Türk dünyasının aydınları arasında savunulmaya devam etmiştir. Onun bütün ömrünü adadığı eğitim davasına uygun olarak, 1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Rusya Müslümanlarının Birinci Genel Kurultay'ında alınan şu kararlar buna küçük bir örnek olarak gösterilebilir;

- a- Eğitim ve öğretim işleri her milletin kendi idaresindedir
- b- Eğitim her milletin kendisinin seçtiği müesseselerde verilir
- c- İlkokullarda okuma dili her kabilenin ana dilinde olur, orta okullarda genel Türkçe okutmak mecburidir, yüksek okullarda okuma dili genel Türkçedir
- d- Belli bir yaşa gelen tüm çocuklar için okumak, ilkokul tahsilini yapmak zorunlu ve parasızdır
- e- İlkokullar tek tipte olur, din ve dünya kısımlarına ayrılmaz⁴⁸.

İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Hanım, babası ile ilgili hatıralarında şunları yazmıştır: Babam, şen, konuşkan ve güleç yüzlü bir insandı. Eğlenceyi severdi. Yaz aylarında bahçede şenlikler tertip eder, çalgı oyun ve dansla misafirlerini ağırlardı. İkrâmın başta geleni çiğbörek olurdu. Babamın sevdiği türkü "Demirciler demir döver..." türküsü idi. Ara sıra dalarak bu türküyü söylediğini hatırlarım. Rahmetli, bahçesini çok severdi. Ağaçlar altında yere serilmiş kilimlere uzanarak yer sofrasında yemek yer, sonra sırtüstü yatarak

⁴⁷ Amankos Mektepov, *agm*, s. 150.

⁴⁸ İhsan Ilgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, İstanbul, 1988, s. 347-348

tabiata terk ederdi kendini. Tabiatı çok sevmesi hesabıyla yaz aylarında sık sık piknikler tertiplenir, bazen de korulukta kuzu kızartması yapılırdı. Kuzu kızartmanın ustası da Kırım'da kız çocuklar için ilk olarak usul cedit mektebini tesis eden kız kardeşi öğretmen Selime Hanım idi. Babamın insan terbiyesinde, önem verdiği cihet, sabır ve tevazu idi. Biz evlatlarına da her fırsatta bunların faziletini anlatır aşılamaaya çalışırdı. Evinde her vakit iki, üç besleme kız bulunur, zamanı gelince onların çeyizlerini yapar ve evlendirirdi. Ramazan, bayram mevlüt gibi önemli adetlere çok dikkat eder, şehrin ulema, münevverlerine ve mahalle sakinlerine ayrı ayrı iftar tertip eylerdi. Bundan başka bir fırınla anlaşır ve Ramazan boyunca yüz fakire pide dağıttırırdı. İftar sofralarında adet ve ananeye uygun her şeyin bulunmasına çok dikkat eder ve bu hususta titizlikle dururdu. Denizi de pek severdi. Uluğkul köyü civarında deniz kıyısında çadırlar kurular çokluk çocuk hizmetçiler, at araba ve hayvanlarımızla birlikte bütün bir ev halkı orada toplanır, bir nevi kamp hayatı yaşanılırdı. Babam, Buhara hanının hediyesi olan çok süslü çadırı kendisine tahsis eder ve çadırın kapısına da at kuyruğu bağlatırdı. Bu kamp hayatının devamınca eş, dost da burada ağırlandı. 1896 senesinde Çarın tahta çıkması münasebetiyle yapılan merasime babam da gazeteci sıfatıyla davet edilmişti. Merasime iştirak eden babam, dönüşünde bir projeksiyon makinesiyle bir sürü de resim getirmişti. Bu resimleri içinde Rusya'nın birçok şehir, Kırım, Kafkasya ve Orta Asya manzaraları ve buraların halklarını temsil eden tiplere ait fotoğraflar vardı. Fakat bunlar içinde bir tanesini hala hatırlarım. Bu bir Rus Kinazının (Prensini) Kazan Hanına bat (bağlılık) merasimini tasvir ederdi. Han tahtından yanında hanımı ile birlikte oturmuş, knaz ise Han'ın karşısında diz çökerek onu selamlıyordu. Resmin gerisinde elleri hediyelerle dolu boyarlar sıralanmışlardı. Bu fotoğraflar içinde I. Petro'nun da bir çokpozu vardı. Bahis konusu projeksiyon makinesini babam, bilahare Buhara Han'ına hediye etmişti. Rahmetli, biz evlatlarını hep okumaya teşvik eder. Okuyacağımız kitapları bizzat seçerek satın alır, bilhassa klasik eserleri tercih eder ve dergilere de abone olurdu. Seçtiği eserlerin hepsi manidar ve milletseverlik duygusu telkin eden cinsten olurdu⁴⁹.

⁴⁹ŞefikaGaspıralı, "BabamdanHatıralar", <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yaazilar/sefikagaspırali.htm>

KAYNAKÇA

- AHUNOV, Azat, “İsmail Bey Gaspıralı: Rusya İmparatorluğunda Bir İnoledetsin Kaderi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, (Haziran 2005),.
- AKÇALI, Pınar, “Türk Kimliğinin İki Önemli İsmi: İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp”, **İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bidirileri**, TÜRKSOY Yayınları, Ankara, 2003.
- AKÇURA, Yusuf, **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- ARSAL, Sadri Maksudi, “Dostum Yusuf Akçura”, **Türk Kültürü**, Yıl, XV, Sayı, 174, 1977, s. 29-30.
- DEVLET, Nadir, “Dünya ve Bugünde İsmail Beğ Gaspıralı”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/ndevlet1.htm>
- DEVLET, Nadir, “İsmail Gaspıralı dönemi Ruslarla Uzlaşma”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/ndevlet3.htm>.
- EMIRHANOV, Ravil, “İsmail Gaspıralı ve Tatar Toplumunda Yenileşme Hareketi, (19. yy sonu-20. yy başı)”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, (Haziran 2005).
- ERCILASUN, Ahmet Bican, “İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/ercilasun.htm>
- GASPIRALI, Şefika, “Babamdan Hatıralar”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/sefikagaspırali.htm>
- GASPIRALI, İsmail, “Medrese Meselesi”, http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/ eserleri/Medrese_Mes1.htm
- GEOGEON, François, **Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, İstanbul, 2006, s. 25.
- GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990.
- GÖKGÖZ, Saime Selenga, “İsmail Gaspıralı'nın Medeniyet ve Millet Fikri Üzerine Entellektüel Retoriği” , **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, (Haziran 2005), s. 22.

- HAYIT, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Ankara, 1995, s. 200.
- HEYD, Uirel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, İstanbul, 2001.
- ILGAR, İhsan, **Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi**, İstanbul, 1988, s. 347-348
- KOCAOĞLU, Timur, “*Rus ihtilalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliğinin Yayılma Siyaseti (1905-1991)*”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. s. 744.
- KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, (Çeviren Şevket Serdar Türet, Rekin Erdem, Fahri Erdem), Kervan yayınları, İstanbul, 1979.
- MEKTEPOV, Amankos, “*Türk Birliğinin Bayraktarı İsmail Bey Gaspıralı ve Kazaklar*”, **İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bidirileri**, TÜRKSOY Yayınları, Ankara, 2003 s. 152-153.
- NAGAYEV, Safer, “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik (Gaspıralı ve Türkistan)*”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/snagayev.htm>.
- NURPEYISOV, Kenes, **Alaş Hem Alaşorda**, Almatı, 1995, s. 54-55.
- PAKSOY, H.B., “*Türk Tarihi, Toplumların Mayası Ugarlık*”, <http://www.angelfire.com/on/paksoy/06TATAR.html>
- SARAY, Mehmet, “*Gaspıralı’nın Türk Dünyasında Verdiği Dil ve Kültür Mücadelesi*”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/msaray.htm>.
- SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Türk Ocakları**, İstanbul, 2004.
- TAHIR, Mahmut, “*Gaspıralı İsmail Bey ve Gani Bey Hüseyinov*”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/mtahir.htm>.
- TOGAN, Zeki Velidi, “*Gapıralı (Gasprinski) İsmail*”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/zvtogan.htm>.
- TOKSOY, Ahmet, “*XX. Yüzyıla Girerken Türk Dünyası ve İsmail Gaspıralı*”, <http://www.İsmailgaspırali.org/İsmailgaspırali/yazilar/atoksoy.htm>

TÜRKOĞLU, İsmail, “*Osmanlı Devleti’nin İsmail Gaspıralı’nın Faaliyetlerine Bakışı*”, **İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bidirileri**, TÜRKSOY Yayınları, Ankara, 2003, s. 61.

UZUN, Turgay, “*İlk Türk Aydınlanma Hareketi: Cedidcilik ve İsmail Gaspıralı*”, <http://www.ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/yazilar/tuzun.htm>.

YÜKSEL, Zühal, “*Gaspıralı ve Dil Birliği*”, **İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bidirileri**, TÜRKSOY Yayınları, Ankara, 2003, s. 30-31.